

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR PSIXOLOGIYASIDAGI AYRIM O'ZGARISHLAR VA ULAR BILAN ISHLASH MASALALARI**Ashurov Baxrullo Abdumuminovich***Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani 52-umumta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta'lim sifatini oshirishda o'quvchilarni rag'batlantirish orqali tarbiyalash va ularning intellektual salohiyatlarini oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari jahonning yetakchi pedagog va psixolog olimlari Sh.A.Amonashvili, E.G'.G'oziyev, M.G'.Davletshin tajribalarini tahlil qilish orqali yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Intellekt, motiv, motivatsion xulq, ta'lim, tarbiya, rag'batlantirish, interfaol metodlar.*

KIRISH

O'quv tarbiya jarayonida bilim berishning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan keng foydalanish, ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish, rivojlangan davlatlar ta'lim tajribalaridan maqsadli foydalanish – ta'lim sifati va samaradorligini kafolatlaydi. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan fan, mavzu va uning mazmunida o'rinli foydalanish ta'lim oluvchilarning qiziqishlarini orttiradi, bilish faoliyatini yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi. Bugun yuksak bilimli, zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan yoshlarga jamiyatni barqaror istiqbolli kelajagini ta'minlay oladi.

Odanning intellekti ancha murakkab tuzilishga ega bo'ladi va faqat ko'plab fikrlash turlarini emas, balki har xil intellektual operatsiyalar, malaka va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Intellekt individning ma'lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir. Intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud:

1. Intellekt - nasliy xususiyat, ya'ni avloddan avlodga o'tuvchi tug'ma xususiyat sifatida.
2. Intellekt - organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta'lim tarbiya ta'sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida.

Ta'lim va tarbiya berish jarayonida o'quvchilarni bilim va salohiyatlarini o'z o'rnida yetarlicha rag'batlantirib borish, nafaqat ta'lim sifatini oshirishga balki ularning o'ziga bo'lgan ishonchini ortishiga, liderlik xususiyatlarini shakllanishiga va eng asosiysi intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bola ruhiyatida sodir bo'ladigan ijobiy o'zgarishlarning eng katta va ahamiyatli sabablaridan biri shuki, ularning tengdoshlari orasida maqtovga sazovor bo'lishidir. O'ziga ishonchi ortgan o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishi kundan kun ortib boradi va bu o'z navbatida ularning intellektiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

E.G'.G'oziyev O'zbekistonda tafakkur psixologiyasini keng yoritgan olimlardan biridir. Muallifning fikriga ko'ra, inson tafakkuri o'zining mustaqilligi jihatidan mustaqil va nomustaqil tafakkurga ajratiladi. "Tafakkurning mustaqilligi deganda, kishining shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga konkret maqsad, yangi vazifalar qo'ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy xarakterdagi faraz qilishi, natijani ko'z oldiga keltira olishi, qo'yilgan vazifani hech kimning

ko'magisiz, ko'rsatmasiz o'zining aqliy izlanishi tufayli, turli yo'l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyatni tushunish kerak"

M.G'.Davletshin aqliy tushunchalarni qobiliyat tushunchasi bilan bog'lab o'rgangan. Qobiliyat shakllanishi va rivojlanishi, birinchidan, ma'lum bir faoliyatga moyillik yoki intilish borligiga va faoliyat natijalarining sifatiga qarab, tegishli tabiiy zehn nishonalarini aniqlash yo'li bilan, ikkinchidan, mutaxassis rahbarligida sistemali faoliyatga jalb etish orqali shaxsning tabiiy xususiyatlarini chiniqtirish va rivojlantirish yo'li bilan, uchinchidan, umumlashgan aqliy operatsiyalarni shakllantirish yo'li bilan borishi kerakki, bu operatsiyalar umumiy va maxsus axborotni yengil va samarali o'zlashtirishni rejalashtirgan faoliyat bo'yicha malaka va ko'nikmalar hosil qilishni ta'minlasin. Bolalarda qobiliyatlarni o'sishi ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga keladi.

G'.B.Shoumarov mamlakat fuqarolarining aqliy saviyasiga alohida urg'u berib, har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti, uning istiqboli o'z fuqarolarining saviyasi bilan belgilanishini e'tirof etadi. Jamiyat va fan-texnikaning rivojlanishida aql muhim omil va mezonlardan biridir.

SHuningdek, SHoumarov har qanday insonparvarlik jamiyatida aqli zaiflarga e'tibor muhimligini uqtirib, aqli zaiflik omillarini markaziy asab tizimining organik buzilishi, shuning oqibatida bola bilish faoliyatining turg'un pasayishidir deydi.

O'quvchilarni rag'batlantirishning psixologik xususiyatlari haqida bir nechta olimlar o'zlarining ilmiy ishlarida juda muhim fikrlarni ilgari surgan bo'lib, yurtimiz olimlaridan J. Xasanboyev va X. To'raqulovlarning fikrlariga ko'ra: "Rag'batlantirish o'quvchilarning harakatlarini ijobiy baholashni ko'zda tutadi. Rag'batlantirish quvonch, qoniqish, qanoatlanish kechinmalarini paydo qiladi, tetiklik va g'ayrat bag'ishlaydi, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, ijobiy xatti-harakatlarni rag' batlantiradi, o'z faoliyati va xulqiga mas'uliyatini oshiradi" - deb hisoblaydilar.

Rag'batlantirish metodlari turli xil bo'lib, ular tarkibiga ma'qullash, ko'ngil ko'tarish, dalda berish, ishonch bildirish, qayd qilish, og'zaki va yozma tashakkur bildirish, mukofotlash va boshqalar kiradi. Rag'batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo'lanilishi lozim. Har qanday rag'batlantirish o'quvchining jamoa oldidagi chinakam xizmatlariga muvofiq bo'lishi kerak. Rag'batlantirish vaqtida o'quvchining alohida xususiyatlarini, jamoada tutgan o'rini hisobga olish va u bitta o'quvchi uchun ketma-ket bo'lmasligi kerak. Doimiy ravishda haddan oshirib maqtash, jamo'aga nisbatan taqqoslash, talabchanlikni bo'shashtirib yuborish bular o'quvchida man-manlik, xudbinlik sifatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Rag'batni tashkil etishda o'quvchining muvaffaqiyati bilan birga uning jamoadagi o'rni, axloqiy qiyofasi, shuningdek, mehnatga, jamoa topshiriqlariga, jamoaning o'ziga munosabati borasidagi jamoa fikrini inobatga olish ham talab etiladi. Psixologiyada esa rag'batlantirish shaxsga nisbatan motivatsiya berish deb yuritiladi. Motiv va motivatsiya muammosi jahon psixologiyasida turli tuman nuqtai nazardan yondashish orqali tadqiq qilib kelinmoqda. Uzoq va yaqin chet ellarda o'ziga xos psixologik maktablar vujudga kelgan bo'lib, ularning negizida ilmiy pozitsiyalar va konsepsiyalar mohiyati jihatdan farqlanuvchi g'oyalar va yo'nalishlar mujassamlashdi. Psixologiyada "motiv" tushunchasi muayyan motiv, sabab, harakat, xatti-harakatni talab qiladi, shuning uchun ham o'quv motivlari o'quvchining faoliyat predmetiga munosabati, shu faoliyatga yo'naltirilishi sifatida aniqlanadi. Faoliyatning motivatsiyasi uni rag'batlantirish, ya'ni harakatga undash jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir.

O'quv faoliyatiga munosabatiga, mazmuniga ko'ra o'quv motivlari ichki va tashqi turlarga bo'linadi. *Ichki motivlar* ta'lim faoliyati mazmuni va uning jarayoni (kognitiv qiziqish, intellektual faoliyatga bo'lgan ehtiyoj, yaxshiroq natijaga erishish istagi va boshqalar) bilan bog'liq. *Tashqi motivlar* insonning tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini tavsiflaydi (talablar, maslahatlar, ko'rsatmalar va boshqalar).

Motivlarning ushbu tasnifiga ko'ra, o'quv faoliyatini rag'batlantirish usullari shartli ravishda kichik guruhlarga bo'linadi: kognitiv qiziqishni shakllantirish usullari va ta'limda burch va mas'uliyat hissini shakllantirish usullari.

Rus pedagogika-psixologiyasi namoyandalari K.D.Ushinskiy, SH.A. Amonashvili, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.N.Myasishev, A.A.Uxtomskiy, D.N.Uznadze, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, P.M.Yakobson, V.S.Merlin, L.I.Bojovich, V.I.Selivanov, V.G.Aseev va boshqalar mazkur muammo yuzasidan tadqiqot ishlari olib borganlar. Jumladan E.Torndayk, E.Tolmen, K.Xall, D.Xebb kabilar xulq motivasiyasiga muayyan darajada e'tibor qilganlar. Ular o'zlarining izlanishlarida xulq motivasiyasining "quyi darajalari" ni o'rganib, kalamushlarda tajriba ishlarini olib borib, jonivorda ochlik, tashnalik va ularning turlicha darajalarini reaksiya tezligiga nisban namoyon bo'lish xususiyati, har xil sharoitda motivasiyaning kuchi to'g'risida muayyan qonuniyatlar ochishga intilganlar. Hozirgi zamon bixevioristlari stimolni tashqi qo'zg'atuvchi sifatidatalqin qiladilar va organizmning ichki energiyasini faollashtiruvchi deb hisoblaydilar. Neobixevioristik nazariyalar yangi qo'zg'atuvchilar, doayvalar paydo bo'lishiga asoslangan bo'lib, ular insonning organik eshtiyojlarini qoniqtirish bilan stimol natijasining uyg'unlashuvi tariqasida tashlil etiladi. Ularning ta'kidlashiga ko'ra, ikkilamchi qo'zg'ovchilar organik qo'zg'atuvchilarning go'yoki qobig'iga o'xshaydi, xolos.

Sh.A.Amonashvili rag'batlantirish metodiga quyidagicha ta'rif beradi. Rag'batlantirish - bu shaxsning harakatlariga yuqori baho berish orqali uning ijobiy ko'rinishlarini rag'batlantirish, insonning sa'y-harakatlari va harakatlarining boshqalar tomonidan e'tirof etilishidan zavq va quvonch hissini shakllantirish. Amonashvili texnologiyasidagi har bir pedagogik (muammoli) vaziyat o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Bolaga ta'lim va tarbiya mazmunining u yoki bu elementini taklif qilib, iste'dodli o'qituvchi uni nafaqat ushbu mazmunni amalga oshirishga, balki uni ijtimoiy, hissiy, intellektual tajribasi bilan bog'lashga ham yo'naltiradi: nimani qabul qilish kerak? nimani rad etish kerak, nimani yana birinchi marta o'ylash kerak. Bu Amonashvilining texnologiyasidagi vaziyatlarni haqiqatan ham muammoli, rivojlanayotgan va qimmatli qiladi.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi va bu yoshdagi bolalarning situatsion tajribasining o'ziga xos xususiyati shundaki, kattalar bilan muloqot qilishda bolalar hali ham ular uchun obro'li bo'lgan kattalarning baholariga kuchli intilishidir.

Chunki ular atrofdagilar oldida o'zining kichik yutug'I uchun ham munosib rag'bat eshitishni hohlaydi. Bu esa ularda kelgusi faoliyatlarining ijobiy tomonga o'zgarishiga turtki bo'ladi. Agar rag'batlar yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda, interfaol usulda qo'llanilsa o'quvchilarni bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortishi bilan bir qatorda ulardagi intellektning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Quyidao'quvchilar intellektini rivojlantiruvchi o'ziga xos rag'bat usullaridan birini taqdim etmoqchimiz.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, rag'batlantirish o'rtacha darajada qo'llanilishi kerak, shunda u foydali bo'ladi va o'quvchilarning harakatlari va harakatlari yo'naltirilgan yagona maqsadga aylanmaydi. Rag'batlantirish adolatli bo'lishi va har bir o'quvchiga teng sharoitlarda, ma'lum bir shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ifodalanishi kerak. Ya'ni, har birining yutuq darajasini o'z imkoniyatlari va qobiliyatlari bilan bog'lash kerak. Har qanday o'quvchining xatti-harakatlari yoki yutuqlarini rag'batlantirishga loyqligini hal qilishda jamoaning fikrini hisobga olish yaxshi shakl hisoblanadi. Bu ushbu usulni qo'llashda eng katta ob'ektivlik va adolatni ta'minlaydi, shuningdek, bolalarni o'rtoqlarining faoliyatini tahlil qilish va baholashga o'rgatadi. Hozirgi vaqtda faoliyat va xulq-atvorni rag'batlantirish usullari deganda o'quvchilarning xatti-harakatlarini yaxshilashga va ularning ijobiy xulq-atvor motivatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan shaxsning motivatsion maydoniga ta'sir qilish usullari tushuniladi. Inson faoliyati strukturasi turli xil tadqiqotlari har doim motivatsion komponentga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi. Har qanday faoliyat, shu bilan birga, insonni faol, to'liq fidoyilik bilan harakat qilishga, muqarrar qiyinchiliklarni, noqulay sharoitlarni va boshqa vaziyatlarni yengib o'tishga, ko'zlangan maqsad sari astoydil harakat qilishga undasa, yanada samarali davom etadi va sifatli natijalar beradi. Bularning barchasi bevosita o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lib, agar o'quvchilar bilim olishga ijobiy munosabatda bo'lsa, ularda kognitiv qiziqish bo'lsa, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash zarurati tug'lsa, muvaffaqiyatga erishish ularning burchiga aylanadi va mas'uliyat hissi shakllanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 592 b.
2. Innchenon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (World Education Forum, 19-22 may 2015).
3. J. Xasanboyev, X. To'raqulov va boshqalar "Pedagogika". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. -Toshkent: «Noshir», 2011.
4. E.G'oziyev "Umumiy psixologiya". Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik I -kitob Toshkent - "Universitet" - 2002.
5. Qojaspirova G.M. Pedagogika: Seminar va o'quv-uslubiy materiallar. - M. VLADOS - 2003 yil.
6. Markova A.K., Matis T.A., Orlov A.B. O'rganish uchun motivatsiyani shakllantirish: o'qituvchi uchun kitob. - M.: Ta'lim. 1990 yil.
7. Rapatsevich E.S. Zamonaviy lug'at pedagogika bo'yicha. - M.: Zamonaviy so'z, 2001 yil.
8. Stolyarenko L. D. Pedagogik psixologiya... - Rostov, Feniks, 2006 yil.